

УДК 911.3:30

Сікач К. Ю., асп.
Інститут географії НАН України**ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І ПОШИРЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Ключові слова: злочинність, фактори злочинності, причини та умови (передумови) злочинності, геокриміногенне положення.

Вступ. Постановка проблеми. При дослідженні кримінальної ситуації у тому чи іншому регіоні важливе значення має вивчення територіальної диференціації рівня злочинності, її динаміки у часі і просторі, територіальних відмінностей у переважаючих формах та структурі злочинів. На територіальні особливості поширення правопорушень впливає ціла низка причин, умов та факторів. Тому їх систематизації повинна бути приділена чи не основна увага при дослідженні злочинності як явища у географії. Формується причинно-наслідковий комплекс злочинності, його зміст відображають: причини та умови, а також фактори злочинності. Саме теоретичним аспектам дослідження передумов територіального поширення злочинності і присвячена дана стаття.

За висловом Томаса Мора, «головна причина злочинності – сама людина, саме суспільство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і у працях суто кримінологічного спрямування, так і у географії злочинності неодноразово поставало питання дослідження причинно-наслідкових зв'язків формування і поширення злочинності. Зокрема, Р.М. Скабара у своїй роботі, присвяченій Львівській області, формує систему суспільно-географічних факторів злочинності [6]. О.Д. Бадов у своїй монографії визначає і описує в якості одного з головних факторів геокриміногенне положення території [3]. У дослідженнях криміналістів зустрічаються численні системи факторів злочинності, які також потребують доопрацювання (А. Зелінський, М. Майстренко, Л. Спірідонов, А. Лепс, К. Скакун, Ю. Александров, Г. Гель та інші). На наш погляд, факторний підхід в аналізі поширення правопорушень потребує, насамперед, системності, тому потрібно доопрацювати вже існуючі підходи до класифікації чинників злочинності і виділити основні з них з позиції суспільної географії.

Мета статті: уточнити зміст і особливості застосування поняття «фактору (-ів)». Сформулювати та проаналізувати систему факторів впливу на злочинність у регіонах. Згідно з метою сформульовано наступні **завдання:** - уточнити понятійну сутність причин, умов та факторів злочинності; - сформулювати і проаналізувати систему факторів поширення правопорушень; -

виділити основні фактори формування злочинності і дослідити їх прояв; - уточнити сутність поняття «геокриміногенне положення».

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях причинно-наслідкових зв'язків злочинності широко вживаються різні поняття, що характеризують її походження і поширення. Основні з них: *причини, умови (передумови) і фактори* формування і поширення правопорушень. **Причинами** злочинності називають негативні явища, що її породжують, а **умови (передумови)** злочинності – це явища, які безпосередньо не породжують правопорушення, але у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи скоєнню злочинів.

Розглядаючи правопорушення як соціальне явище, необхідно враховувати, що оцінка одних явищ як причин, а інших – як передумов завжди матиме відносний характер, оскільки в одних випадках певне явище може бути причиною злочинності, а в інших – її передумовою.

Під фактором у суспільних науках розуміють причино-рушійну силу будь-якого процесу, що визначає його характер або окремі риси. Факторний підхід у дослідженні злочинності виник ще у ХІХ сторіччі (Ч.Ломброзо, Е.Феррі, І.Фойницький), коли почала активно розвиватися теорія факторів. Ця теорія передбачає наявність концепцій, які беруть за основу певну ознаку або групу певних ознак (обставин) і пояснюють їх дією зміст, природу і характер змін досліджуваного явища або процесу [2].

На думку кримінолога К.Горяїнова, фактором можна вважати і причину, і умову (необхідну і супутню), і явище, що перебувають у функціональному зв'язку [2]. Е.Б. Алаєв під факторами розуміє ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, регулюючих кількісні та якісні характеристики процесу, які утворюють у сукупності його механізм. Він вказує, що кожному процесу відповідає певна сила, сукупність сил, необхідних для його здійснення, які зазвичай і називають факторами [1, с. 92-93].

Факт наявності територіальних відмінностей в структурі, рівні та динаміці злочинності у науковців не викликає сумнівів. Іноді ці відмінності пояснюються випадковими обставинами, однак в цілому злочинність, як будь-яке соціальне явище, знаходиться під складним впливом сукупності умов, причин та факторів формування.

Розмірковуючи про «криміногенність» географічних умов, за думкою Л. Спірідонова та А. Лепса, слід брати до уваги наступне: соціально-географічні умови – носій соціально-територіальної специфіки, і у цій формі вони включаються у інтегровану сукупність усіх соціальних факторів. Територіальні особливості географічного середовища можуть лише ослабити або посилити соціально-негативні процеси. Іншими словами, соціально-географічні умови самі по собі не криміногенні, але мають потенціал впливу на криміногенну обстановку у регіоні [2].

Злочинність, яка є досить помітним і фіксованим (з точки зору державних органів) феноменом, теоретично відноситься до числа «називних» і збірних понять. Визнаючи реальність і соціальну небезпеку злочинності, межі і сутнісна визначеність власне даного поняття носять оціночний характер. І це робить неможливим знайти її специфічні причини, які уніфікують походження злочинності від одного соціального явища чи процесу [4]. Виникає потреба в аналізі широкого кола детермінант.

Факторами злочинності у географії слід вважати сукупність явищ і процесів у природних та суспільних системах різного рівня, які прямо чи опосередковано впливають або впливатимуть на стан, структуру та динаміку формування і поширення правопорушень на конкретній території [2]. У пізнанні складних механізмів детермінації злочинності, яка має свої регіональні особливості, обґрунтування системи факторів є важливим і з точки зору суспільної географії.

На рівень, характер і риси злочинності у тому чи іншому регіоні здійснює вплив цілий комплекс чинників, які можна об'єднати у наступні групи (рис.1):

1) **позиційно-атрибутивні** (географічне положення, розміри і компактність території, адміністративний поділ, транзитність території тощо)

2) **природно-географічні** (рельєф і наявність родовищ мінеральних ресурсів, агрокліматичні умови, сезон року тощо);

3) **економічні** (рівень економічного розвитку, структура економіки і зайнятості населення, трансформація форм власності, ситуація на ринку праці, рівень інфляції тощо);

4) **соціальні** (рівень, спосіб та якість життя населення, ступінь майнового розшарування (поляризації) населення; система освіти тощо);

5) **демографічні** (кількість і густота населення, статеві-вікова, професійно-освітня структура населення, шлюбна ситуація, етнічний склад населення);

6) **екістичні і містобудівні** (особливості системи розселення, рівень урбанізації, архітектурна забудова, транспортна та інша інфраструктура тощо);

7) **культурно-духовні** (суспільна ідеологія, «імідж» території, рівень поширення соціально небезпечних хвороб, психічні розлади і захворюваність, релігійна активність і стан міжконфесійної взаємодії тощо);

8) **екологічні** (рівень антропогенного навантаження, стан земельних, водних, атмосферних, біологічних ресурсів, наявність зон екологічного лиха, заповідних територій тощо)

9) **політичні** (рівень політичної стабільності, рівень політичних свобод і демократії, наявність конфліктних зон різної природи, корупція тощо);

10) **організаційно-правові** (діяльність правоохоронних органів та судової системи, наявність пенітенціарної системи тощо).

Зупинимось на окремих з них.

Рис. 1. Суспільно-географічний погляд на систему факторів злочинності (укладено автором)

Одним з ключових напрямів у дослідженні **факторів** злочинності є вплив на неї **демографічних** та **екзистенційних** особливостей розвитку регіону. Чисельність населення є одним з головних показників при визначенні абсолютних показників розвитку злочинності. Із збільшенням населення території, що розглядається, збільшується і абсолютна кількість злочинів. Щодо відносних показників, то густота населення також безпосередньо впливає на показники злочинності. Вагомим фактором є особливості розселення населення та функції населених пунктів, де не тільки сама густота поселень і населення, але й ступінь і характер зайнятості нерідко провокують злочинну поведінку. Велике місто, де втрачаються зв'язки між людьми (люди в одному будинку нерідко незнайомі один з одним), формує специфічне середовище для розповсюдження асоціальних явищ, зокрема злочинності. Міський спосіб життя несе з собою цілу низку демографічних, соціально-психологічних та інших загроз і напруги, що опосередковано впливає на кількість і характер правопорушень. Міста зростають разом із ростом потреб і інтересів населення, але разом з цим зростає і число невдоволених осіб, які за різними причинами ці потреби задовольнити не можуть. У сільській місцевості соціальна взаємодія зовсім інша – люди знають один одного, але відчують свою «периферійність» і відірваність від полюсів активності і перспективності, які в українських умовах асоціюються з великими містами,

на них «тисне» безробіття, що породжує алкоголізм і наркоманію, інші соціальні негаразди, які є передвісниками появи злочинності. Як відзначають фахівці криміналісти, у промислових містах рівень злочинності зазвичай набагато вищий, ніж у центрах з іншими функціями (наприклад, культурними), а у населених пунктах з рекреаційною (туристичною) функцією превалює корислива злочинність (крадіжки, грабежі, шахрайство) [5]. Характеристики сімейного складу населення також є одним з визначальних факторів злочинності, особливо правопорушень неповнолітніх, тому що значна їх частина є вихідцями із неповних родин, особами, що ведуть безпритульний спосіб життя тощо.

Вікова ознака по-різному проявляє себе у дослідженні злочинності. Наприклад, для неповнолітніх більш характерним є вчинення крадіжок, розбоїв, зґвалтувань, хуліганські прояви, тобто загально кримінальні правопорушення, для осіб у віці старше за 30 років – вчинення економічних чи посадових злочинів. Взагалі потенційна «злочинна активність» населення змінюється із переходом у наступну вікову групу, із досягненням людиною певного вікового статусу, її входженням у суспільне життя. Стосовно статі, то в усіх видах злочинів переважають чоловіки, жіноча злочинність менша у декілька разів, але в останні роки вона почала зростати і в Україні, що свідчить про істотну соціальну «ураженість» суспільства.

Етнічний фактор своєю дією трохи змінює наслідки впливу соціально-демографічних чинників. Очевидно, що спільне проживання людей із різними менталітетами, специфічним побутом, мовою, культурою та вихованням сприяє формуванню різного роду конфліктів і збільшенню злочинності. У зв'язку із цим при розселенні населення необхідно враховувати і цей фактор. Роздільне розселення населення значно знижує не тільки рівень злочинності, але й ризик різного роду конфліктів, зокрема і озброєних. В українських умовах етнічні конфлікти мають менше розповсюдження ніж у багатьох інших регіонах світу, але етнічний фактор відіграє свою помітну роль в окремих її регіонах. Утворення злочинних угруповань за етнічними ознаками ні в якому разі не можна скидати з рахунків.

Значно впливають на злочинність і міграційні потоки. В останні роки зростає кількість біженців і нелегальних мігрантів. Однак головний криміногенний прояв міграції в іншому – матеріальна незабезпеченість, житлова невлаштованість, моральна і фізична спустошеність нерідко перетворює мігрантів на резерв злочинного світу.

Опосередкований вплив на територіальні аспекти поширення злочинності справляють **природно-географічні чинники** (рельєф, клімат, води, ґрунти, ліси, природні і будівельні матеріали та інше). На динаміку злочинів проти особистості впливає зміна сезонів року. Так, кількість зґвалтувань різко збільшується у літній період. Взимку таких злочинів значно менше.

Особливе місце серед факторів злочинності займають **організаційно-правові фактори**. Істотний вплив на злочинність здійснює технічна та інформаційна оснащеність органів правопорядку, кваліфікація та чисельність співробітників правоохоронних органів. Пенітенціарний фактор теж, впливає на формування злочинності на будь-якій території. В Україні існує усталена система пенітенціарних закладів і її наявність в певних регіонах є передумовою виникнення рецидивної злочинності.

Науковці нерідко констатують взаємозв'язок між числом ув'язнених, що утримуються у регіоні, та рівнем злочинності у ньому. У пенітенціарно-навантажених регіонах рівень злочинності значно вищий, ніж у оточуючих територіях. Це пов'язано із тим, що, як правило, після закінчення строку ув'язнення, звільнені не покидають регіонів, де вони відбували покарання. Несприятливих умови та рівень життя, проблеми з працевлаштуванням, які очікують минулих в'язнів на волі, штовхають їх на подальшу злочинну поведінку, через що і формується рецидивна злочинність. При цьому жертвами злочинів стають і самі ув'язнені, і місцеві жителі. Особливо для таких районів характерна насильницька злочинність: навмисні вбивства, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, хуліганство. Причина цьому: відсутність ефективної системи пенітенціарного контролю за особами, які відбувають покарання за особливо тяжкі та рецидивні злочини. Недосконалість контрольно-профілактичної діяльності значним чином впливає на здійснення повторних злочинів.

На стан злочинності впливає ціла низка **соціальних та економічних чинників**: загальний стан та територіальна організація господарства загалом та окремих його складових, соціально-професійний склад населення, особливості структури населення відповідно до їх рівня життя, особливості формування і використання трудових ресурсів регіону, безробіття, наявність малого підприємництва тощо.

Цікавий зв'язок злочинність має із рівнем життя населення – він доволі складний та нелінійний: спочатку рівень злочинності знижується із підвищенням рівня життя, а потім прискорено зростає при появі у регіонах з високим рівнем розвитку надлишкового криміногенного потенціалу. Нові соціально-економічні реалії у нашій країні сприяють значному погіршенню кримінальної ситуації та переходу злочинності на інший якісний рівень, появі латентної злочинності у верхніх ешелонах влади, що ускладнює реальну оцінку кримінальної ситуації в країні.

В цілому організована злочинність активніше розповсюджується у економічно розвинених регіонах, там здійснюються злочини на економічному ґрунті. Економічно слаборозвинені регіони організовану злочинність цікавлять менше. Тут превалюють побутові злочини, крадіжки тощо.

Наразі зростає значення і **політичних факторів**. Значення має врахування способів формування владних структур, характеру

взаємовідносин між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування та задоволення різних політичних інтересів: у цьому розрізі політичний фактор сприймається як стримуючий. Але деякі види злочинності породжуються самими владними структурами: насамперед це відноситься до «замовних» вбивств та тяжких тілесних ушкоджень. «Замовні» вбивства дуже часто мають під собою політичне підґрунтя і у результаті викликають великий суспільний резонанс.

Слід відзначити, що велика кількість факторів несе в собі значний «антикриміногенний заряд» (наявність і розвиток комунікацій, у т.ч. інформаційних, велика частка осіб з вищою освітою і загалом – інтелектуальний потенціал регіону) тощо.

Перелічені чинники дозволяються сформулювати уявлення про **геокриміногенне положення** території, яке є певним уособленням взаємодії всієї низки вищезазначених факторів.

Під геокриміногенним положенням розуміються відношення певного об'єкту (поселення, регіону) до територіальної структури факторів впливу на злочинність, які знаходяться за його межами та формуються у ньому, а також здійснюють вплив на його криміногенну обстановку. Мова йде про положення до інших поселень та регіонів, транспортних шляхів, пенітенціарних установ тощо. Можна виділити об'єкти, які напряду впливають на рівень злочинності: канали наркотрафіку, конфліктні території, заклади пенітенціарної системи та інше, а також об'єкти, які побічно впливають на кримінальну обстановку – державний кордон, природні ресурси, підприємства, установи органів правопорядку тощо [3].

Геокриміногенне положення можна вважати одним з видів суспільно-географічного положення. Суспільно-географічне положення (за визначенням О.Г. Топчієва) – це відношення (сума або інтеграл просторових відношень) даного географічного об'єкта до всіх інших – природничих, соціально-демографічних, економічних, політичних, культурних, конфесійних, які впливають чи можуть потенційно впливати на нього та його розвиток. О.І. Шаблій вказує, що географічне положення – це одна з фундаментальних категорій, яка являє собою просторове (у межах земної поверхні) відношення певного об'єкта (країни, міста, гірського масиву, природної територіальної системи тощо) до географічних даностей, що лежать поза ним і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив. Отже окрім власне місцеположення, у зміст суспільно-географічного положення входять і відношення, і взаємодії з оточуючими географічними об'єктами. М.Д. Пістун вказує, що суспільно-географічним положенням володіють усі об'єкти, що пов'язані з діяльністю людини: країни, райони, місцевості, поселення, окремі підприємства чи їх територіальні структури [6]. Проте, на відміну від суспільно-географічного положення, геокриміногенне має свої особливості. Вигідне географічне положення з точки зору розвитку економіки (зокрема, прикордонне положення, наближеність до дефіцитних

природних ресурсів та ін.), не завжди породжують ту ж вигідність в плані безпеки населення. Таким чином, важливою умовою дослідження антисоціальних процесів у будь-якій територіальній суспільній системі є характеристика його геокриміногенного положення. Зазначимо, що геокриміногенне положення, як і географічне положення в цілому, є історичною категорією, воно змінюється у часі у зв'язку із тим, що змінюється соціально-економічна обстановка.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Злочинність – результат складної взаємодії величезної кількості факторів, явищ і процесів, які відбуваються у суспільстві і мають територіальний прояв. Регіон при цьому виступає як територіальна суспільна система, в якій специфіка взаємодії природного середовища і функціонально пов'язаних підсистем виробництва, розселення, інфраструктури і життєдіяльності самого населення зумовлює територіальну неоднорідність соціальних, у т.ч. криміногенних процесів.

За допомогою запропонованої у даній статті системи факторів значно полегшується завдання дослідження злочинності на різних територіальних рівнях, насамперед, на рівні регіонів України. У цьому зв'язку особливе значення зберігається за аналізом геокриміногенного положення тієї чи іншої території як фокусу взаємодії всієї сукупності діючих факторів.

Список використаних джерел

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Александров Ю. В. Криминология: Курс лекций. / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. — К.: МАУП, 2002. — 295 с.
3. Бадов А.Д. География преступности в России в постсоветский период: Монография /А.Д.Бадов.- Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2009.- 333с.
4. **Гилинский Я.И.** Методологические проблемы исследования территориальных различий в преступности // Теоретические проблемы изучения территориальных различий в преступности. Ученые записки ТарГУ. – 1985.– Вып.725. – С. 19-34.
5. Майстренко М.М. Факторний аналіз злочинів, причини та умови злочинів: основний зміст понять та їх співвідношення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/558-kriminolog/15114-2011-01-21-07-29-34.html> 21.01.2011.
6. Скабара Р.М. Суспільно-географічні аспекти злочинності(на матеріалах Львівської області): автореферат кандидата географічних наук:11.00.02/ Р.М.Скабара.-Львів,2003.-19с.
7. Федоренко Д.В. Геокриміногенная обстановка в особо крупном промышленном городе (на примере Донецка): диссертация кандидата юридических наук: 12.00.08 / Д.В. Федоренко. – Донецк, 2000. – 202 с.

Сікач К. Ю. Фактори формування і поширення злочинності: теоретичний аспект

У статті проаналізована система факторів, що впливають на формування стану, структури, рівня та динаміки злочинності, її територіальне поширення. Розкрито сутність і значення геокриміногенного положення території.

Ключові слова: злочинність, фактори злочинності, причини та умови (передумови) злочинності, геокриміногенне положення.

Сикач К. Ю. Факторы формирования и распространения преступности: теоретический аспект

В статье проанализирована система факторов, которые влияют на формирование состояния, структуры, уровня и динамики преступности, ее территориальное распространение. Раскрыта сущность и значение геокриминогенного положения территории.

Ключевые слова: преступность, факторы преступности, причины и условия(предпосылки) преступности, геокриминогенное положение.

Sikach K.Y. Factors of the formation and spread of crime: the theoretical aspect

The article analyzes the system of factors that affect the formation of the structure, level and dynamics of crime and its spatial distribution. The essence and meaning of geocrime position of territory are revealed.

Keywords: crime, crime factors, causes and conditions (prerequisites) of crime, geocrime position.